

Aleksandra Ochmańska

Prywatne księgozbiory wielkopolskie XVI w.

Biblioteka 2 (11), 15-34

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRYWATNE KSIĘGOZBIORY WIELKOPOLSKIE XVI W.

Badania nad księgozbiorami prywatnymi i zasobami bibliotek XVI w. są prowadzone przez bibliografów, bibliotekoznawców, historyków kultury. Odpowiadają one na problem społecznego zasięgu XVI-wiecznej kultury naukowej i literackiej oraz ustalają krąg jej odbiorców.

Problem ważności badań proveniencyjnych sformułował Kazimierz Piekarski¹. Dążył on do ustalenia zadań i metod badań proveniencyjnych, które sam prowadził i szeroko postulował. Ważnymi źródłami dotyczącymi księgozbiorów prywatnych są drukowane katalogi bibliotek polskich, zawierające dane o proveniencji zbiorów. Stosunkowo licznie opracowane zostały zasoby bibliotek wielkopolskich.

W okresie międzywojennym powstały katalogi druków polskich XVI w. Biblioteki Kórnickiej (uzupełnione katalogiem inkunabułów), Biblioteki TPN w Poznaniu, Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie. Kontynuacją tego katalogu opracowanego przez L. Formanowicza jest *Rekonstrukcja...* dokonana przez J. Wojtkowskiego. Wymienić tu należy K. Kantaka *Spis książek z XV w. Książnicy Seminarium Duchownego w Poznaniu* oraz *Spis druków polskich XVI w. zawartych w księgozbiorze Zygmunta Czarneckiego z Ruska*.

Powyższy przegląd uzupełniają katalogi inkunabułów i druków polskich Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu².

¹ K. Piekarski, *O zadania i metody badań proveniencyjnych. Marginalia o pracy R. Kotulii: Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów Z. Czarnieckiego*, Kraków 1929; K. Piekarski, *Książka w Polsce XV i XVI wieku*. W: *Kultura staropolska*, Kraków 1932.

² *Katalog Biblioteki Kórnickiej*. T.1, cz.1: *Polonica XVI wieku*. Oprac. K. Piekarski. Kraków 1929, T.1, cz.2: *Nowe nabytki i uzupełnienia*. Oprac. H. Buchwald-Pełcowa. Wrocław 1969; J. Wiesiołowski, *Inkunabuły Biblioteki Kórnickiej*. Cz.1: *Katalog*. W: *Pamiętniki Biblioteki Kórnickiej*, 1968: Z.9/10, s.283-344; L. Dobrzyńska-Rybicka, A. Koehlerówna, *Katalog druków polskich XVI w. (znajdujący się w Bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu)*, Poznań 1929; L. Formanowicz, *Katalog druków polskich XVI wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, Poznań 1930; Tenże, *Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, Z.1, Poznań 1939; J. Wojtkowski, *Rekonstrukcja drugiego zeszytu katalogu inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie* ks. Leona Formanowicza, W: *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, T.18: 1969, s.81-124; K. Kantak, *Spis książek z XV wieku Książnicy Seminarium Duchownego w Poznaniu*, Cz.1-2, „*Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Pozn.*”, R.45: 1919, R.46: 1920; K. Miaskowski, *Z biblioteki Seminarium Duchownego w Poznaniu*, W: *Przegląd Kościelny*, T.6: 1904, s.124-139; A. Birkenmajer, *Nowe szczegóły o dziejach księgozbioru Jakuba Brzeźnickiego*, Kraków 1932; Z. Kawecka, *Materiały do katalogu inkunabułów Biblioteki Głównej UAM*, W: *Zeszyty Naukowe*

Wymienić także należy drukowane katalogi bibliotek szwedzkich - Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali i Biblioteki Królewskiej w Sztokholmie. Katalogi te rejestrują książki, które należały do Kolegium Jezuitów i Klasztoru Bernardynów w Poznaniu, pochodzące z darów wielkopolskich XVI w. bibliofilów. Cenne materiały zawierają także *Sprawozdania z poszukiwań w Szwecji*³.

Obfity materiał dotyczący księgozbiorów jest rozproszony w wydawnictwach źródłowych takich jak *Monumenta Polonia Historica*, *Acta capitularum*, *Acta rectoralia*.

Źródła te dostarczają informacji o książkach posiadanych zwłaszcza przez duchownych, gdyż księgozbiory szlachty i mieszczan trafiały rzadziej do bibliotek, przechodziły z pokolenia na pokolenie drogą sukcesji rodzinnych. Księgozbiory mieszczan wykazują drukowane „inwentarze mieszczzańskie” i inwentarze księgarń. Spisy majątków mieszczan dokonywane z powodu śmierci, choroby lub uwięzienia zawierają obok innych ruchomości także książki. Inwentarze te znajdują się w aktach miejskich, w księgach wójtowskich, radzieckich, ławniczych. Informacji o księgozbiorach szlacheckich dostarczają akta grodzkie, które zawierają m.in. spisy ruchomości szlacheckich sporządzonych przy okazji podziału wsi lub śmierci właściciela, a także nieliczne w XVI w. testamenty. Źródła te zawierają niewielką ilość spisów książek, mimo, że skrupulatnie notują inne ruchomości.

Bogate i ciekawe źródła niepublikowane dotyczące księgozbiorów duchowieństwa to akta kapitułne i konsystorskie, które zawierają m.in. spisy książek darywanych kapitułom przez duchownych poszczególnych diecezji. Źródłem wielkiej wagi są testamenty duchownych, które obok innych ruchomości zawierają spisy ksiąg. Inwentarze te występują znacznie częściej i dokładniej identyfikują książki od drugiej połowy XVI w.

Księgozbiory prywatne gromadzili w XVI wieku bibliofile zamożni i wykształceni, wywodzący się z różnych stanów.

Wielkopolskie księgozbiory szlacheckie nie doczekały się opracowania. Niewielką i wrywkową pracą jest spis książek pochodzący z początku XVII wieku opublikowany przez M.Kozę⁴. Na uwagę zasługuje *Spis druków polskich XVI w. zawar-*

UAM. Seria: Biblioteka, Z.1, Poznań 1960; J.Cybertowicz, H.Kowalewicz, *Katalog druków polskich XVI w. Biblioteki Głównej UAM w Poznaniu*, Poznań 1963; H.Kowalewicz, *Dodatki do katalogów: inkunabułów i druków polskich XVI wieku Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, W: *Zeszyty Naukowe UAM. Seria: Biblioteka*, Z.9 : 1970, s.164-220.

³ I.Collijn, *Katalog der Inkunabulen der Koeniglich-Universitaets-Bibliothek zu Uppsala*, Uppsala-Leipzig 1907; Tenze, *Katalog der Inkunabulen der Koeniglichen Bibliothek in Stockholm*, T.1, Stockholm 1914; J.Trypućko, *Polonica vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XV, XVI, XVIII siècles conservés ala Bibliothèque de l'Universite Royale d'Upsala*, Uppsala 1958; *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez E. Barwińskiego, L.Birkenmajera i J.Łosia*, Kraków 1914; Cz.Piłchowski, *Nieznane polonica w bibliotekach szwedzkich*, Gdańsk 1962.

⁴ M.Koza, *Z księgozbiorów szlacheckich w Wielkopolsce XVII wieku*, „*Roczniki Historyczne*”, R.10 : 1934, s.278-281.

tych w zbiorze Zygmunta Czarneckiego z Ruska. Księgozbiór ten został nabyty przez Bibliotekę Baworowskich w 1914 r. Obecnie jest w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu⁵.

Inwentarze książek mieszczan poznańskich z drugiej połowy XVI w. zostały opublikowane przez M.Kramperową i W.Maisla. Wydawnictwo to uzupełniają *Inwentarze mieszczańskie z lat 1528-1635 z ksiąg miejskich Poznania*, zawierają one obok innych ruchomości również spisy książek⁶.

Najliczniejszą i najciekawszą grupą posiadaczy książek stanowi XVI-wieczne wielkopolskie duchowieństwo, gdyż różnice majątkowe, wykształcenia, funkcji sprawowanej w Kościele determinowały ich różnorodne zainteresowania kulturalne.

Księgozbiory biskupów

Biskupi w XVI wieku łączyli najwyższe godności kościelne i wysokie stanowiska państwowe decydujące często o losach kraju, a także majątki, dzięki którym należeli do najzamożniejszych feudalów Rzeczypospolitej. Byli to ludzie wykształceni, światli, znający Europę, bywalcy dworów, często sekretarze i notariusze kancelarii królewskiej, dyplomaci.

Byli również mecenasami kultury i nauki. Dwory arcybiskupów gnieźnieńskich i biskupów poznańskich były w XVI wieku szkołą przyszytych dostojników kościelnych. Arcybiskup Stanisław Karnkowski nakazywał aby „zniewalać biskupów by przy swoim boku utrzymywali mężów uczonych pod karą 50 dukatów”⁷. Warto pamiętać iż dzięki mecenatowi biskupów powstały i owocnie pracowały takie instytucje jak: Akademia Lubrańskiego, kolegia jezuickie w Poznaniu i Kaliszu, seminaria duchowne w Poznaniu i Gnieźnie. Ufundowane zostały także bursy dla ubogich uczniów w wymienionych miastach. Biskupi wspierali szkoły katedralne w Poznaniu, a zwłaszcza w Gnieźnie.

Wybitni humanisci, profesorowie wielkopolskich kolegiów, a także pisarze kontreformacyjni i polemicy dedykowali im swoje prace.

Arcybiskupi gnieźnieńscy i biskupi poznańscy XVI wieku gromadzili księgozbiory prywatne, które nierzadko stawały się czynnikiem kulturotwórczym, skupiającym grono intelektualistów. Po śmierci właściciela przekazywane szkołom, bibliotekom nadal służyły celom dydaktycznym lub naukowym. Biskup poznański Jan Lu-

⁵ R.Kotulka, *Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich Z.Czarneckiego, mieszczących się obecnie w „Bavorovianum” we Lwowie*, Lwów 1929.

⁶ M.Kramperowa, W. Maisel, *Księgozbiory mieszczan poznańskich z drugiej połowy XVI w. Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, T.6 : 1960, s.257-308; *Inwentarze mieszczańskie z lat 1528-1635 z ksiąg miejskich Poznania*, Przygot. do druku S.Nawrocki i J.Wisłocki, Poznań 1961.

⁷ J.Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do r. 1821*, Poznań 1888, T.3, s.518.

brański⁸ darował swe książki Akademii, Jakub Uchański jezuitom w Poznaniu⁹, arcybiskup gnieźnieński St.Karnkowski¹⁰ jezuitom w Kaliszu dzieła historyczne i teologiczne, biskupi poznańscy Maciej Drzewicki i Andrzej Czarnkowski¹¹ biblioteczki kapitulnej w Gnieźnie, Benedykt Izdbieński¹² kapitule poznańskiej. Informacje skąpe i lakoniczne, które nie mogą być przedmiotem analizy dochowały się o zbiorach arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Łaskiego¹³. Zapisał on kościołowi w Łasku „*libros in pergamenis scriptos... graduale, antyfonarium, psalterium, etc.*”. Jednak zbiór ten musiał być pokaźny, gdyż Jan Łaski posiadał superexlibris. Arcybiskup gnieźnieński Mikołaj Dzierzgowski¹⁴ darował kilka książek kapitule wrocławskiej, biskup poznański Ł.Kościelecki darował książkę sufraganowi poznańskiemu Stanisławowi Brzeźnickiemu. Dochowały się też wzmianki, że arcybiskup gnieźnieński Jakub Uchański gromadził prace Lutra, Melanchtona i innych autorów protestanckich. Niewątpliwie najliczniejszy i najstaranniej dobrany był humanistyczny zbiór książek biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego.

Biskupi sufragani

byli pomocnikami ordynariuszy w sprawowaniu funkcji pontyfikalnych. Kształcili się w Krakowie lub często na zachodnich uniwersytetach. Nie dążyli do kariery politycznej, prowadzili działalność administracyjną w diecezjach co zostawało uwięzione biskupstwem tytularnym. Przejawiali zainteresowania kulturalne, czego prze-

⁸ J.Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, T.2, s.88-89; *Acta capitulorum nec non iudiciorum selecta*, Ed. B.Ulanowski, Kraków 1894, T.1, s.219; K.Mazurkiewicz, *Początki Akademii Lubrańskiego w Poznaniu*, Poznań 1928, s.14-18.

⁹ T.Wierzbowski, *Jakub Uchański arcybiskup gnieźnieński (1502-1581)*. Monografia historyczna, Warszawa 1895, s.72,683-685,692.; H.Kowalska, *Karnkowski Stanisław*, W: *Polski Słownik Biograficzny*, T.12, s.77.

¹⁰ J.Korytkowski, *Arcybiskupi...*, op.cit., T.3, s.522, przyp.5; Cz.Piilichowski, *Z dziejów produkcji, handlu i kultury książki w Poznaniu*, „Przegląd Zachodni”, R.9 : 1953, s.671; I.Collijn, *Katalog...*, op.cit., nr 5,473-486,488,489,1194,1198,1297,1298,1425,1483; L.Formanowicz, *Katalog druków...*, op.cit., s.53,200,201; J.Wojtkowski, *Rekonstrukcja...*, op.cit., T.18, 1969, s.544, *Sprawozdanie z poszukiwań...* poz.208; A.Kawecka-Gryczowa, *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej Miasta stołecznego Warszawy. Cz.2: Polonica XVI wieku*, Warszawa 1958, poz.177; *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im.Ossolińskich, Polonica XVI wieku*, Oprac. M.Bohonos, Wrocław 1965, poz.691a,1357 c; *Katalog starych druków Biblioteki Körnickiej. T.1, Polonica XVI wieku, Cz.2, Oprac. P.Buchwald-Pelcowa*, Wrocław 1969, poz.1975.

¹¹ J.Nowacki, *Czarnkowski Andrzej*, W: *Polski Słownik Biograficzny*, T.4, s.217; Tenże, *Dzieje...*, op.cit., T.2, s.99-100; *Biblioteki poznańskie i pomorskie*, s.159; O.Walde, *Storhetstidens litteræra krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie*, Uppsala 1920, T.2, s.95; K.Piekarski, *Włoska oprawa dla Andrzeja Czarnkowskiego z roku 1536*, W: *Silva Rerum*, 1925, T.2, z.5, s.76-77.

¹² J.Nowacki, *Dzieje...*, op.cit., T.2, s.97-99; J.Korytkowski, *Prałaci...*, op.cit., T.2, s.207-216; I.Kaniewska, *Izdbieński Benedykt*, W: *Polski Słownik Biograficzny*, T.10, s.194-195; L.Dobrzyńska-Rybicka, *Dwie wielkopolskie biblioteki klasztorne*. W: *Zapiski Muzealne*. 1917/18, Z.2/3, s.2-11; L.Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., Poznań 1939, 252; A.Kawecka-Gryczowa, *Katalog...*, op.cit., s.26,376.

¹³ H.Zeissberg, *Johannes Łaski Erzbischof von Gnesnen (1510-1531) und sein Testament*, Wien 1874, s.180.

¹⁴ W.Pociecha, *Arcybiskup gnieźnieński Mikołaj Dzierzgowski*, *Nasza Przeszłość*, T.2, 1947, s.37, 41.

jawem jest gromadzenie księgozbiorów. Wśród sufraganów obu diecezji bibliofilami byli: sufragan gnieźnieński Sebastian Żydowski, wikariusz generalny i oficjał (1541-1560)¹⁵, sufragani poznańscy - Wojciech z Sochaczewa, padewski dr teologii (1506-1530)¹⁶, Stanisław Szedziński, dr obojga praw (1568-1572)¹⁷, Jakub Brzeźnicki, dr obojga praw (1588-1604)¹⁸, wykształcony w Wittemberdze, Padwie i w Rzymie, jeden z najwybitniejszych bibliofilów wielkopolskich XVI wieku, zgromadził księgozbiór liczący ok. 400 tomów. J.Brzeźnicki miał rzadko ówczasem spotykane poczucie społecznego charakteru zbiorów bibliotecznych - przekazał swe książki kapitule poznańskiej z postulatami udostępniania ich czytelnikom.

Pralaci i kanonicy

Grupa kleru wyodrębniona ze względu na liczebność i wyraźną jednolitość w hierarchii kościelnej. Tworzyli oni kapituły, które były instytucjami pomocniczymi i doradczymi biskupów ordynariuszy. Wielu kanoników przejawiało zainteresowania kulturalne, które były rezultatem wykształcenia, funkcji sprawowanej w kapitule, działalności zawodowej w szkolnictwie diecezjalnym lub sądownictwie. Gromadzili księgozbiory kanonicy instalowani na kanoniach tzw. doktorałnych - przeznaczonych dla prawników lub teologów uczących w szkole katedralnej.

W kapitule gnieźnieńskiej byli to kolejno:

- Władysław Głębocki¹⁹, Jakub Charwiniusz²⁰ - który kształcił się w Krakowie, Bazylei, Heidelbergu i Kolonii, po powrocie, w Krakowie objął katedrę prawa rzymskiego, na kanonii gnieźnieńskiej instalował się w roku 1579,
- Paweł z Zalesia, dr teologii i obojga praw²¹,

¹⁵ J.Korytkowski, *Pralaci...*, op.cit., T.4, s.521-523; L.Formanowicz, *Katalog druków...*, op.cit., poz.242.

¹⁶ F.Czaplewski, *Episkopat tytularny w Polsce*, „Roczniki TPN Poznańskiego”, R.43 : 1916, s.145; J.Nowacki, *Dzieje...*, op.cit., T.2, s.183-184; K.Kantak, *Spis...*, op.cit., poz.91,92,202,230,278,283; J.Wiesiołowski, *Inkunabuły...*, op.cit., poz.147.

¹⁷ J.Nowacki, *Dzieje...*, op.cit., T.2, s.185; R.Weimann, *Receptiones...*, op.cit., s.47; Cz.Pilichowski, *Z dziejów...*, op.cit., s.671; O.Walde, *Stormetstidens...*, op.cit., s.115-118, H.Barycz, *Polacy na studiach w Rzymie*, s.141.

¹⁸ K.Miaskowski, *Z dziejów Bibliotek Seminarium Duchownego w Poznaniu*, R.6 : 1904, s.125-137, R.11 : 1907, s.50-51; R.Weimann, *Testamenta episcoporum et canonicorum Posnaniensium*, „Roczniki TPN...”, R.37 : 1914, s.15; L.Formanowicz, *Katalog druków...*, op.cit., poz.94, 320, Tenże, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., poz.129,388; K.Kantak, *Spis...*, op.cit., poz.58; J.Cybertowicz, H.Kowalewicz, *Katalog...*, op.cit., poz.165; A.Birkenmajer, *Nowe szczegóły...*, op.cit., s.5-7,9.

¹⁹ Dla młodzieży szkoły katedralnej w Gnieźnie W.Głębocki założył szpital w roku 1499, nie wiadomo jakie były dalsze losy tej bursy; J.Korytkowski, *Pralaci...*, op.cit., T.2, s.67-68. Informacje o jego książkach - *Acta Decret. Capit. Gn.III*, s.403-404; L.Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., poz.238.

²⁰ J.Korytkowski, *Pralaci...*, op.cit., T.1, s.124-125; L.Formanowicz, *Katalog druków...*, op.cit., poz.40, 47,57,79,93,94,121,123,145,159,178,200,201,208,222,254,264,276,291,363, Tenże, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., poz.146; *Sprawozdanie z poszukiwań...*, op.cit., s.128; *Katalog Biblioteki Kórnickiej*, op.cit., T.1, cz.2, poz.1801; J.Wiesiołowski, *Inkunabuły...*, op.cit., poz.162.

²¹ Paweł z Zalesia instalował się w 1497, zm. w 1511; J.Korytkowski, *Pralaci...*, op.cit., T.4, s.402-403,

- Szymon Borszyński, dr teologii i filozofii²²,
- Leonard Walkonowski²³ z Pobiedzisk, dr teologii i filozofii, który zajmował się też biblioteką i archiwum.

W kapitule poznańskiej kanonie doktorałne zajmowali wybitni humaniści, byli profesorowie Akademii Krakowskiej, posiadacze ksiązek:

- Tomasz Bederman²⁴,
- Jakub Skrzetuski²⁵,
- Piotr Lilja²⁶,
- Benedykt Herbst²⁷ - wybitny organizator szkół, były rektor szkoły miejskiej we Lwowie, Skierniewicach, przy kościele Mariackim w Krakowie.

Gromadzili książki lekarze obu kapituł:

- Maciej²⁸ (1497-1519) i Andrzej²⁹ (1515-1570) Grodziccy, kanoniję dla doktora medycyny zajmował w Gnieźnie w latach 1526-1528 Mikołaj z Tuliszkowa³⁰, były wykładowca teologii na Uniwersytecie Krakowskim.

Bibliofilami byli także scholastycy (4) do ich obowiązków należało m.in. zwierzchnictwo nad szkołą katedralną oraz niekiedy wykłady z prawa kanonicznego.

Książki posiadali kantorzy obu kapituł (2), a także prokuratorzy, prokuratorem kapituły poznańskiej był kanonik Mikołaj Oleski³¹, posiadacz najliczniejszego zbioru w 1 poł. XVI w. (po biskupie J.Lubrańskim) oraz prokurator kapituły gnieźnieńskiej Pa-

W 1475 został bakałarzem teologii. *Liber prom.*, s.77; H.Barycz, *Życie i twórczość Macieja z Miechowa*, s.26 - o studiach prawniczych Pawła z Zalesia odbywanych we Włoszech; L.Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., poz.353.

²² J.Korytkowski, *Prałaci...*, op.cit., T.1, s.213; *Katalog starych druków Biblioteki Kórnickiej*, T.1, cz.2, poz.1668n.

²³ J.Korytkowski, *Prałaci...*, op.cit., T.1, s.131, T.4, s.206-207. *Acta Decret. Capit. Gn.*, X, 446 b; L.Formanowicz, *Katalog druków...*, op.cit., poz.1,17,157.

²⁴ J.Nowacki, *Dzieje...*, op.cit., T.2, s.681; K.Mazurkiewicz, *Początki Akademii...* s.14-18,104-105; J.Wisiocki, *Incunabula*, s.61.

²⁵ Jakub Skrzetuski był kanonikiem 1526-1544, zm.ok.1546; J.Nowacki, *Dzieje...*, op.cit., T.2, s.681; R.Weimann, *Receptiones...*, op.cit., s.30; A.Kawecka-Gryczowa, *Katalog...*, op.cit., Cz.2, poz.244.

²⁶ K.Mazurkiewicz, *Benedykt Herbst*, Poznań 1925; J.Zarębski, *Herbst Benedykt*, W: *Polski Słownik Biograficzny*, T.9, s.435-436; O.Walde, *Storhetstidens...*, op.cit., T.2, s.114-115; L.Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., poz.75; J.Trypućko, *Polonica...*, op.cit., poz.1109.

²⁷ J.Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania*, Poznań 1838, T.2, s.21; J.Nowicki, *Dzieje...*, T.2, s.687; L.Formanowicz, *Katalog druków...*, op.cit., poz.95.

²⁸ S.Szpilczyński, *Grodzicki Maciej*, W: *Polski Słownik Biograficzny*, T.8, s.617; O.Walde, *Storhetstidens...*, op.cit., s.113; K.Kantak, *Spis...*, op.cit., poz.55.

²⁹ S.Szpilczyński, *Grodzicki Andrzej*, op.cit., s.614; L.Gąsiorowski, *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce*, „Roczniki TPN..”, T.1, s.309; J.Korytkowski, *Prałaci...*, op.cit., T.1, s.142-143; O.Walde, *Storhetstidens...*, op.cit., s.128-129; *Sprawozdanie z poszukiwań...*, op.cit., poz.136,199; I.Collijn, *Katalog...*, op.cit., poz.215,435,767-769,1148; L.Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., poz.80.

³⁰ J.Korytkowski, *Prałaci...*, op.cit., T.4, s.143-147; L.Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., poz.110.

³¹ Mikołaj Oleski zm.1526. J.Nowacki, *Dzieje...*, op.cit., T.2, s.213-214; B.Ulanowski, *akta kapituł z w. XVI wybrane*, T.1: *akta kapituł Poznańskiej i Włocławskiej 1519-1578*, Kraków 1908, s.9.

wel Chodakowski³² i podskarbi kapituły gnieźnieńskiej Gabriel Wysocki³³.

Niższy kler katedralny

Ta grupa posiadaczy książek sprawowała funkcje związane z działalnością oświatową lub sądowniczą diecezji, nie wchodzili jednak w skład kapituł. Byli to:

- gnieźnieńscy penitencjarze katedralni (kolegium penitencjarzy pomagało kanonikom w wypełnianiu obowiązków spowiedników, posiadało własną bibliotekę);
- także kaznodzieje lub wykładowcy szkół katedralnych lub seminariów duchownych, np. Marcin z Rawy³⁴ - rektor szkoły katedralnej w Gnieźnie w latach 1526-1536, Michał Sabinius³⁵ - pierwszy prefekt seminarium duchownego w Gnieźnie (posiadał ok. 200 książek), Jan Herbert³⁶ - wykładowca retoryki i kaznodzieja przy kościele NMP w Poznaniu (od 1562), a także notariusze i prokuratorzy sądu duchownego (5 bibliofilów), wśród nich Wojciech Strzałkowski³⁷ - posiadacz exlibrisu.

Kanonicy kolegiat także byli właścicielami książek w kolegium Marii Magdaleny w Poznaniu (2), w kolegium NMP w Poznaniu (1), św. Stanisława w Szamotułach (2), św. Jerzego w Gnieźnie (1)³⁶.

Kler parafialny - plebani, wikariusze, prebendarze

Stwierdzić można 79 posiadaczy książek w obu diecezjach w ciągu wieku.³⁸

Pod koniec wieku rośnie ilość właścicieli książek do czego przyczynić się mogło ogólne podniesienie poziomu umysłowego kleru spowodowane rozwojem szkolnictwa, upowszechnienie się książki drukowanej, zainteresowanie polemiką religijną.

Uchwały synodalne nakazywały duchowieństwu zaopatrywać się w książki - Pismo św., katechizmy, dekryty synodalne i literaturę kaznodziejską⁴⁰.

Widoczna jest przewaga posiadaczy książek pochodzących z parafii miejskich. Parafie te górowały wysokością uposażenia i skupiały więcej księży.

³² Paweł Chodakowski był 1502-1507 generalnym prokuratorem kapituły, zm. 1517; J. Korytkowski, *Pralaci...*, op. cit., T. 1, s. 129-131, był protegowanym Jana Łaskiego, który pożyczal od niego pieniądze. H. Zeissberg, *Johannes Łaski...*, op. cit., s. 104, *Acta Decret. Capit. Gn.*, IV, 82, L. Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op. cit., poz. 210.

³³ J. Korytkowski, *Pralaci...*, op. cit., T. 4, s. 357-358; *Album stud.*, T. 2, s. 110 (z roku 1578); L. Formanowicz, *Katalog druków...*, op. cit., poz. 280.

³⁴ Marcin z Rawy w roku 1521 uzyskał bakalearat, w 1524 magisterium prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Liber prom.*, s. 123, 173, 177; L. Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op. cit., poz. 210.

³⁵ Biblioteka jego liczyła 204 książki, zapisał je kolegium penitencjarzy, zm. ok. 1626; J. Korytkowski, *Pralaci...*, op. cit., T. 1, s. 121; L. Formanowicz, *Katalog druków...*, op. cit., poz. 46, 383.

³⁶ J. Zarębski, *Herbest Jan*, W: *Polski Słownik Biograficzny*, T. 9, s. 436; J. Zathay, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, T. 1, Kraków 1966, s. 204; O. Walde, *Storhetstidens...*, op. cit., s. 120-121; I. Collijn, *Katalog...*, op. cit., poz. 1506.

³⁷ L. Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op. cit., poz. 188.

³⁸ Ustalenia na podstawie cytowanych wyżej katalogów bibliotecznych i *Sprawozdań z poszukiwań...*

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Decretales summorum pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provinciarum...*, Wyd. E. Likowski, Poznań 1883, T. 1, s. 293-294.

Kler parafialny przekazuje najczęściej książki swoim kościołom i stąd rozproszenie książek, brak katalogów.

Kler zakonny

Badania natrafiają tu na trudności wynikłe z rozproszenia księgozbiorów i zniszczeń w czasie kasat klasztorów.

Niepełne są informacje zwłaszcza dotyczące książek niższego kleru zakonnego. Najczęściej były to kilkutomowe biblioteczki wnoszone do klasztoru, często przechodziły kolejno na własność poszczególnych zakonników w ciągu dziesiątek lat, o czym świadczą zapiski proveniencyjne. Książki te zostawały po śmierci właścicieli w bibliotekach klasztornych.

Wielkopolskie biblioteki klasztorne ulegały w ciągu wieków rozproszeniu i częściowej dewastacji. Książki znalazły się m.in. w bibliotekach w Sztokholmie, Uppsali i Berlinie, a także w Bibliotece Kórnickiej, Raczyńskich, TPN w Poznaniu (uległa ona zniszczeniu w czasie II wojny światowej) oraz w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie.

Katalogi tych bibliotek wykazują jednak niewielką ilość zbiorów poklasztornych. Nie można też ustalić dokładnie kompletności danych dotyczących proveniencji książek. Na podstawie tych wrywkowych źródeł stwierdzić można informacje o księgozbiorach trzynastu cystersów (z opactwa w Wągrowcu, Paradyżu i Obrze), benedyktynów z opactwa w Lubiniu (4), kanoników regularnych św. Augustyna w Trzemesznie (11). Opactwo to w pierwszym ćwierćwieczu XVI w. posiadało szkołę i skryptorium. Dochowały się informacje o bogatej bibliotece klasztornej. Wśród 11 właścicieli książek na uwagę zasługuje Maciej z Mieleszyna⁴¹, autor kroniki klasztoru „*bene doctus*”, właściciel książek i narzędzi inroligatorskich.

Udało się zidentyfikować właścicieli książek wśród bernardynów poznańskich (10), dominikanów poznańskich (9). Na uwagę zasługuje tu Paweł Sarbin⁴², właściciel superexlibrisu i Walerian⁴³, dominikanin poznański, bakałarz św. Teologii (zm. 1582), z jego księgozbioru dochowało się kilkanaście książek treści historycznej i filozoficznej.

Pierwsze pokolenia jezuitów skupiały ludzi wykształconych, intelektualistów, kaznodziejów, polemistów, którzy doceniali znaczenie książki drukowanej jako środka przekazu. Pomimo, że w zbiorach wielkopolskiego kleru znaleźć można wiele publikacji jezuickich, nie udało się zidentyfikować ich prywatnych księgozbiorów, z jednym wyjątkiem. Jest to Jan Konarski z Pызdr⁴⁴, rektor kolegium w Poznaniu, który po

⁴¹ H.Likowski, *Ks.Maciej z Mieleszyna*, s.208-210; L.Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., poz.231,280, egz.2.

⁴² J.Łukasiewicz, *Obraz...*, op.cit., T.2, s.217; K.Kantak, *Spis...*, op.cit., poz.108,158,274; J.Wiesiołowski, *Inkunabuły...*, op.cit., poz.32.

⁴³ L.Formanowicz, *Katalog inkunabułów...*, op.cit., poz. 1,142,162,164,240,349,354,369; J.Wojtkowski, *Rekonstrukcja...*, op.cit., poz.415,441,447,485.

⁴⁴ Z.Skorupska, *Konarski Jan*. W: *Polski Słownik Biograficzny*, T.13, s.463-464; L.Formanowicz, *Katalog druków...*, op.cit., poz.96.

kadencji Jakuba Wujka pełnił tę funkcję przez 20 lat.

Powyższe ustalenia dotyczące księgozbiorów XVI-wiecznego duchowieństwa mają charakter względny, wobec niekompletności i przypadkowości informacji o książkach, mimo wykorzystania dostępnych materiałów źródłowych. Informacje, które dało się zgromadzić stanowią jednak podstawę ukazania problemu gromadzenia księgozbiorów przez duchowieństwo wielkopolskie XVI wieku.

Analiza treściowa księgozbiorów

Analiza ta ujawnia poglądy i zainteresowania właścicieli, ich upodobania, niejednokrotnie też warsztaty pracy - w przypadku nauczycieli, kaznodziejów, pracowników sądów kościelnych. Na podstawie zawartości księgozbiorów stwierdzić można również percepcję określonych tendencji, prądów religijnych, czy gustów literackich.

Podział piśmiennictwa zawartego w księgozbiorach duchowieństwa dokonany został na podstawie kryteriów rzeczowych, na następujące grupy tematyczne:

1. literatura religijna, dział zawierający teologię spekulatywną i praktyczną, biblistkę, patrystykę, literaturę kaznodziejską i polemiczną
2. filozofia
3. historia
4. prawo
5. literatura piękna
6. gramatyka, retoryka, epistolografia
7. medycyna
8. geografia, astronomia, astrologia

W dalszej części pracy przedstawione zostały niektóre dziedziny charakterystyczne dla zmian dokonujących się w mentalności XVI w.

Teologia spekulatywna

Księgozbiory XVI-wiecznego kleru wielkopolskiego zawierają wiele różnorodnych dzieł z tego zakresu poczynając od okresu wczesnej scholastyki, który reprezentuje dzieło Anzelma z Canterbury *Opera et tractatus*, Norimbergae 1491, będące w posiadaniu kanoników Jakuba Charwiniusza i Mikołaja Oleskiego oraz biskupa Jana Lubrańskiego. Literacką formą scholastyki były zbiory sentencji wybranych z Pisma św. i pism Ojców Kościoła, które dawały wykład nauki uznanej przez Kościół. Najslynniejszym zbiorem sentencji jest dzieło Piotra Lombarda⁴⁵ *Quatuor libri sententiarum*, reprezentowane przez następujące wydania: bazyjejskie z roku 1488, które było w posiadaniu Marcina z Rawy, rektora szkoły katedralnej w Gnieźnie, wydanie z roku 1489 z komentarzem tomisty Henryka z Gorkum oraz norymberskie z roku 1481, które były w posiadaniu biskupa Stanisława Karnkowskiego, Wojciecha altary-

⁴⁵ F. Stegmüller, *Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, T.1-2 Herbipoli (Würzburg) 1947-1948.

sty z Obornik (prow.1546), Macieja Dudy, kaznodziei z Rogoźna (zm.1614). Dzieło Piotra Lombarda miało wielkie znaczenie w historii filozofii scholastycznej, gdyż od końca XII wieku stało się zwyczajem wypowiadać poglądy teologiczne w postaci komentarzy do jego sentencji. W zbiorach wielkopolskiego duchowieństwa znajdują się dzieła komentatorów - przedstawicieli i twórców głównych kierunków filozoficznych średniowiecza jak tomizm i skotyzm natomiast brak komentarzy ockhamistów, które również bardzo rzadko występują w innych księgozbiorach XVI w.

Kierunek tomistyczny reprezentują komentarze Tomasza z Akwinu⁴⁶, Alberta Wielkiego, Idziego z Kolonny, augustianina, teologa i filozofa, ucznia Tomasza z Akwinu, Piotra de Palude, patriarchy Jerozolimy (XII w.), Jana Capreoli oraz Ryszarda z Middietown, który reprezentuje młodszą generację tej szkoły o tendencjach zbliżonych do filozofii augustyńskiej. Dzieła wymienionych tomistów były w posiadaniu Jana Lubrańskiego, Benedykta izdbiańskiego i Stanisława Karnkowskiego oraz sufragana poznańskiego Wojciecha z Sochaczewa i Piotra plebana w Wielowsi (prow.1558).

Kierunek skotystyczny reprezentują komentarze Dunska Szkota⁴⁷ *Questiones Scoti libros priorum* oraz komentarz jego ucznia Franciszka Mayronis *Scriptum super IV libros sententiarum Petri Lombardi*. Wymienione prace znajdują się w księgozbiory biskupa Karnkowskiego, we wszystkich pozostałych natomiast, brak komentarzy skotystów. Wśród innych autorów poczesne miejsce zajmuje Tomasz z Akwinu reprezentowany *Summą teologiczną* i kilkoma innymi traktatami oraz wybitni przedstawiciele jego szkoły, którzy wymienieni zostali jako komentatorzy Piotra Lombarda oraz ponadto Jan Versor, Antonin z Florencji - historyk i teolog XV-wieczny, Hannibal de Hannibalis i kardynał Tomasz de Vio, który w początku XVI wieku usiłował przedstawić nową interpretację systemu Tomasza z Akwinu w oparciu o zdobycze nauk przyrodniczych. Popularne były wśród ówczesnego duchowieństwa tabule, rejestry i streszczenia dzieł Tomasza z Akwinu, które miały ułatwić wniknięcie w treść jego rozważań, należą do nich *Conclusiones formales...* Klemensa de Terra Salsa oraz Piotra de Bergamo *Tabula super omnia opera Thomae de Aquino*.

Obok dzieł tomistów, bardzo rozpowszechnione były w zbiorach wielkopolskich duchownych traktaty mistyków pochodzące z różnych epok i różnych kierunków filozoficznych. Chronologicznie wymienić tu należy czołowego przedstawiciela XII-wiecznej mistyki Bernarda z Clairvaux (posiadał jego dzieła: kanonik poznański Mikołaj ze Szkuły, lekarze Maciej i Andrzej Grodzicy oraz biskup Jan Lubrański) oraz św. Bonawenturę łączącego scholastykę z mistyką. Pisma Jana Gersona, pro-

⁴⁶ K.Michalski, *Tomizm w Polsce na przełomie XV i XVI wieku. Die tomistische Philosophie in Polen an der Wende des XV und XVI Jahrhunderts. Extrait du Bulletin de l'Academie des Sciences de Cracovie 1918.*

⁴⁷ F.Tuszyńska, *Materiały do stanu badań nad filozofią scholastyczną XV wieku*, W: *Studia Mediewistyczne*, 1961, s.19-20; *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lublin 1974, T.1, s.57-62.

fesora i kanclerza Uniwersytetu Paryskiego należą już do XVI-wiecznej szkoły krytycznej, autor łączył mistykę z ideami ockhamistów⁴⁸. Dzieła jego posiadali Jakub z Żernik, pleban w Srebrnogórze (prow. 1539), Mikołaj Bimontanus opat w Wągrowcu (prow. 1509), Maciej z Żernik pleban w Świątkowie (1594) darował Stanisławowi Ozarkowi z Wągrowca. Przedstawicielem XVI-wiecznej mistyki niemieckiej był Tomasz z Kampis, którego dzieło *Imitatio Christi*, zdobyło sobie szczególną sławę.

O zainteresowaniu mistyką świadczy popularność mistycznego traktatu przypisanego Hermesowi Trismegistosowi pt. *Poimandros*, który był przedmiotem wielu dociekań teologicznych. Jednym z komentatorów tego traktatu był Hannibal Rosseilius nauczyciel teologii w konwencie bernardynów w Krakowie⁴⁹. *Dialogus...* Katarzyny ze Sieny, największej wizjonerki i mistyczki średniowiecznej Europy był w posiadaniu Krzysztofa Łabętowskiego, dominikanina poznańskiego. Dzieło to było wielokrotnie drukowane w różnych wyciągach, streszczeniach i tłumaczeniach, osiągnęło do 1500 roku 30 wydań⁵⁰.

Na podstawie powyższego przeglądu stwierdzić można, że XVI-wieczny kler wielkopolski kultywował teologię scholastyczną, przeważają dzieła charakterystyczne dla średniowiecza, bogato reprezentowani są autorzy tomiści i mistycy z różnych epok.

Teologia praktyczna

Liturgika - nauka o treści i formie kultu kościoła katolickiego - nie zajmowała wiele miejsca w księgozbiorach wielkopolskiego duchowieństwa. Jest jednak reprezentowana przez najwybitniejsze osiągnięcia średniowiecza w tej dziedzinie, dziełami Hugona de Sancto Caro *Expositio canonis missae*, Wilhelma Duranti *Rationale divinarum officiorum* i Jana Heynlina *Resolutorium dubiorum circa celebrationem missae*⁵¹. Uderzający jest tu brak XVI-wiecznych podręczników i kompendiów, które propagowane były po soborze trydenckim, brak również bardzo rozpowszechnionych traktatów Hieronima Powodowskiego.

Popularne były natomiast dzieła traktujące o zagadnieniach związanych z praktyką duszpasterską, spowiedzią, sprawowaniem sakramentów. Wymienić tu należy Rainera de Pisis *Pantheologia seu universae theologiae*, wygodny podręcznik dla kaznodziei i duszpasterza w układzie alfabetycznym oraz anonimowy podręcznik dla duchownych *Manuale parochialium sacerdotum*, zalecany przez sobór w Bazylei. W częstym użyciu były traktaty związane ze spowiedzią jak *Confessionale*, *Enchiridion confessoriorum*, *Methodus confessionis*. Do opracowań ogólnych z zakresu teologii praktycznej należy *Summa theologica* dominikanina Antonina z Florencji, *Summa* Raymonda de Pennaford oraz polskiego teologa i kanonisty Mikołaja z Bło-

⁴⁸ K. Michalski, *Odrodzenie nominalizmu w XIV wieku*, „Kwartalnik Filozoficzny”, R.4 : 1926, s.180-190.

⁴⁹ H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s.568-569.

⁵⁰ H. Hurter, *Nomenclator literarius theologiae catholicae*, Innsbruck 1903-1913, T.2, s.333-336.

⁵¹ M. Grabmann, *Geschichte der kathol. Theologie seit dem Ausgang der Vaeterzeit*, Freiburg 1933, s.46.

nia, autora wielokrotnie wydawanego dzieła *Tractatus sacerdotalis*. Dzieła z zakresu teologii praktycznej były rozpowszechnione prawie wyłącznie wśród niższego kleru (przykładowo wymienić można posiadaczy traktatu Mikołaja z Błonia: Jakub Zakonowski - proboszcz z Żernik, Jan Wiśniewski - wikariusz katedry gnieźnieńskiej, Wawrzyniec - proboszcz z Wolsztyna, Łukasz Borek - cysters wągrowiecki, Tomasz - altarysta z Gostynia, Stanisław z Krakowa - penitencjarz katedry poznańskiej. W księgozbiorach duchownych dużą grupę proveniencyjną stanowią księgi liturgiczne - mszały, brewiarze, agendy⁵².

Sermones

Sermones i średniowieczne *orationes*⁵³, cieszyły się dużą popularnością wśród kleru, gdyż w sposób przystępny i bezpośredni wykladały treści zawarte w traktatach teologicznych, w biblijnych komentarzach wielu autorów, w summach teologicznych i moralnych. Kazania Wilhelma Paryskiego, mistyków Bernarda z Clairvaux i Ryszarda oraz popularnego w średniowieczu Meffretha (*Sermones hortulus reginae de tempore et de sanctis*) spełniały taką właśnie rolę. Wymienione pozycje znajdujemy w zbiorach bernardynów poznańskich Jana Szklarka z Trzemeszna i prowincjała Józefa z Ponieca oraz Marcina Kowieskiego, benedyktyna lubińskiego i kanonika gnieźnieńskiego Jakuba Charwiniusza. Spośród XV-wiecznych kaznodziejów cieszył się popularnością dominikanin Leonard de Utino (*Quadragesimale aureum*), Jan Gritsch, bazylijski teolog, autor kazań postnych oraz kazania niedzielne, tzw. *Biga salutis* Michała Węgrzyna, którego można znaleźć w księgozbiorach Marcina z Kleczewa, Mikołaja plebana w Panigrodzu i kanonika poznańskiego Mikołaja Oleskiego. Benedykt Herbst był posiadaczem zbioru kazań Pawła Wanna - profesora teologii w Wiedniu, wybitnego kaznodziei oraz Gabriela Biela *Sermones de tempore, de festis, de sanctis*, Autor, niemiecki teolog i filozof reprezentował w swych poglądach XVI-wieczną szkołę krytyczną. Synod prowincjonalny lwowski w 1564⁵⁴ zalecał duchowieństwu *Homiliae* niemieckiego augustianina Jana Hoffmeistra, aby powstrzymać zalew homiletyki modernistów zachodnich (właścicielem tego dzieła był biskup Adam Konarski). Maciej z Mieleszyna posiadał *Sermones aurei* Jana Nidera, przeora dominikanów w Norymberdze, który był rzecznikiem porozumienia husytów z katolikami na soborze bazylijskim, autorem dzieł teologicznych i kaznodzieją.

Bogatą w XVI wieku polską literaturę kaznodziejską⁵⁵ w księgozbiorach duchowieństwa reprezentują nazwiska Stanisława Sokołowskiego, Seweryna Lubomczyka i Hieronima Krzyżanowskiego.

⁵² W. Schenk, *Z dziejów liturgii w Polsce. Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, Lublin 1969, T.1, s.146-148.

⁵³ J.Umiński, *Historia Kościoła*, Opole 1959, T.1, s.511-512, 517-518.

⁵⁴ *Acta synodu prowincjonalnego lwowskiego roku 1564 odbytego*, Lwów 1860, s.25.

⁵⁵ T.Grabowski, *Piotr Skarga na tle katolickiej literatury religijnej w Polsce wieku XVI*, Kraków 1913.

Patrystyka

W księgozbiorach XVI-wiecznego duchowieństwa wielkopolskiego dzieła ojców kościoła występują dość licznie i reprezentują przede wszystkim szkoły i ośrodki zachodnie. Zainteresowanie patrystyką grecką przejawia się głównie popularnością pism Jana Chryzostoma, które posiadali Jan Lubrański, Mikołaj Oleski, Benedykt Izdbieński, Andrzej Czarnkowski i Stanisław Szedziński. Listy Cyryla Jerozolimskiego i kazania Efrema Syryjskiego, wybitnego egzegety a zarazem poety i kaznodziei, posiadał biskup Jan Lubrański. Obydwaj autorzy reprezentują IV-wieczny ruch religijny rozwijający się w Syrii i Egipcie, kontynuują ideały ascezy. Dzieła Pseudo-Dionizego w księgozbiorach Jana Lubrańskiego i Benedykta Herbsta wyczerpują niewielką listę dzieł teologów Wschodu.

Patrystyka rzymska jest prezentowana w księgozbiorach przez pisma najwybitniejszych jej przedstawicieli z okresu ponicejskiego: Bazylego Wielkiego, Hilarego biskupa z Poitiers, Ambrożego, Hieronima, Augustyna, Grzegorza Wielkiego i ostatniego z ojców Zachodu - Izydora z Sewilli. Fakt występowania w księgozbiorach dzieł patrystycznych nabiera w XVI wieku specjalnego znaczenia ze względu na humanistyczne przemiany dokonujące się w XVI wieku w teologii, których rezultatem była działalność wydawnicza Erazma z Rotterdamu. W rozwoju nauk teologicznych rolę przelomową odegrały w początku XVI wieku dwie dyscypliny: bibliistyka i patrystyka, głoszące pod wpływem biblijnego humanizmu hasło powrotu do pierwszych źródeł chrześcijaństwa w oparciu o wyniki badań filologicznych, historycznych i archeologicznych. Ten nowy front ugruntował i rozwinął Erazm z Rotterdamu dokonując przekładów pism ojców kościoła ze źródeł greckich, odrzucając wszystko to co „wskutek ciemnoty teologów zostało zepsute, zniekształcone, poprzekręcane”⁵⁶.

XVI-wiecznego kleru wielkopolskiego nie cechuje na ogół tendencja do ulegania nowatorskim prądom epoki, co widać wyraźnie w dziedzinie filozofii i teologii, pewne jednak wpływy nowych haseł przejawiają się w zespole dzieł patrystycznych. Czołowe miejsce wśród nich zajmuje edycja pism św. Hieronima. Było to największe osiągnięcie filologiczne Erazma z Rotterdamu poprzedzone wieloletnimi studiami⁵⁷. Dzieła św. Hieronima w wydaniu Erazma z Rotterdamu posiadali kanonik kolegiaty św. Jerzego w Gnieźnie Paweł Moczyński i biskup Benedykt Izdbieński. *Epistolae* św. Hieronima w mało krytycznych wydaniach XV-wiecznych znajdujemy w księgozbiorach Mikołaja Oleskiego, Jana Lubrańskiego, Stanisława Karnkowskiego i Piotra Parznickiego. O popularności św. Hieronima wśród duchowieństwa świadczy rozpowszechnienie jego literackiej biografii pióra Erazma z Rotterdamu. Wydanie dzieł św. Augustyna w tłumaczeniu i opracowaniu Erazma z Rotterdamu było w posiadaniu Benadykata Izdbieńskiego. Nierównie większą popularnością cieszyły się XVI-

⁵⁶ J. Huizinga, *Erazm*, Warszawa 1964, s.207-219.

⁵⁷ W. Górdziejew, *Filologia Erazma z Rotterdamu*, „Eos”, R.37 : 1936, s.213-218.

wieczne niekrytyczne wydania pism Augustyna, o czym świadczy ilość ich właścicieli: Mikołaj ze Sz kudły - kanonik poznański, Jan Stock - opat wągrowiecki, Mikołaj Oleski i Jan Lubrański oraz w drugiej połowie XVI wieku wśród czytelników, którzy mieli możliwość wyboru wydania: Andrzej Rychlicki, Wawrzyniec Goślicki, Tomasz Jagielka - prebendarz kościoła Marii Magdaleny, Maciej Ta[...]licius - altarysta poznański. Dział patrystyczny w zbiorach XVI-wiecznego duchowieństwa uzupełniają dzieła św. Ambrożego, Bazylego Wielkiego, Grzegorza Wielkiego i Hilarego w wydaniach pochodzących z XV i XVI wieku.

Biblia nie była w średniowieczu książką rozpowszechnioną lecz otoczoną szacunkiem jako źródło nauki objawionej, podstawą studiów teologicznych oraz rozważań i spekulacji. W zbiorach wielkopolskiego kleru stwierdzić można z całą pewnością jedno tylko XV-wieczne wydanie Biblii - *Biblia latina* (Nürnberg 1480) będące w posiadaniu Sebastiana Kłodawity oraz przypuścić należy, że egzemplarze posiadane przez Mikołaja - prepozyta poznańskiego (zm.1501) i Macieja z Mieleszyna, przeora klasztoru kanoników regularnych w Trzemesznie (zm.1522), są łacińskimi przekładami sporządzonymi w myśl średniowiecznej egzegezy.

Od drugiej połowy XV wieku nastąpiło duże zainteresowanie Pismem św. czego dowodem jest powstanie w latach 1450-1522 ok.160 nowych tłumaczeń z oryginału hebrajskiego na łacinę. Pod naciskiem Reformacji Kościół stara się upowszechnić tekst hieronimiański, do soboru trydenckiego ukazało się ok.100 takich wydań Pisma św.⁵⁸. Zbiory wielkopolskich duchownych nie dokumentują tej walki o Pismo święte, nie zawierają żadnego z nowszych przekładów Biblii, nawet tych wywodzących się z tradycyjnej katolickiej egzegezy.

Jedynym przejawem XVI-wiecznej tendencji upowszechniania Pisma św. poprzez przekłady na języki narodowe, jest *Postylla* Jakuba Wujka, będącą w posiadaniu Rocha z Pobiedzisk, wikariusza, wicedziekana katedry poznańskiej, Stanisława z Krzywina, kanonika kolegiaty św. Mikołaja w Poznaniu i Macieja z Mieleszyna, który wniósł ją do klasztoru.

Rozwój prac przekładowych spowodował powstanie dużej ilości parafraz i komentarzy Biblii, dokonywanych przez humanistów i działaczy Reformacji. Tego rodzaju publikacji nie gromadzili duchowni wielkopolscy, nie znajdujemy też pism takich komentatorów katolickich jak Mikołaj z Liry i Paweł z Burgos, których dzieła spowodowały rozwój hermeneutyki. Księgozbiory obfitują natomiast w średniowieczne komentarze Tomasza z Akwinu, Piotra Berchoriusa, którego traktat objaśnia tekst Biblii w 428 „*moralitates*”, Wilhelma Paryskiego, Jana Turrecrematy i Conrada de Alemania.

⁵⁸ W. Smereka, *Biblijstka polska (wiek XVI-XVIII)*, W: *Dzieje teologii...*, op.cit., s.223-243.

Literatura polemiczna

Literatura kontrreformacyjna jest reprezentowana w zbiorach wielkopolskich duchownych stosunkowo licznie (40 dzieł 25 autorów). Można tu wnioskować o zainteresowaniu wielką polemiką, której jedna tylko strona jest reprezentowana w zbiorach. Wśród właścicieli książek byli wprawdzie ludzie, których współcześnie podejrzewano o sympatie dla różnowierców, lecz nie ma tego śladu w ich księgozbiorach. Charakterystyczne jest również, że większość książek o charakterze polemicznym w stosunku do „heretyków” to książki autorów polskich. Zwraca także uwagę, że kler diecezji poznańskiej i gnieźnieńskiej gromadził prace autorów związanych z Wielkopolską, przypuszczalnie ze względu na walor aktualności, który niosły, na bliskość poruszanej problematyki. Liczną grupę prac polemicznych reprezentują jezuita związani z poznańskim kolegium⁵⁹, jak Adrian Junga, którego dzieło *Rozwiązanie 52 kwestyj ministrów nowoewangelickich Jezuitom zadanych...*, co stanowi polemikę opartą na wiedzy historyczno-patrystycznej z tezami ministrów kalwińskich. *Synopsis novi Evangelii* tego samego autora jest polemiką z poglądami Daniela Mikołajewskiego, ministra z Radziejowa. Z kręgu jezuitów poznańskich wywodzi się również Laurentius Artur Faunteus, którego pracę *Coenae lutheranorum et calvinianorum oppugnationis...* (Poznań 1586) znaleźć można w bibliotekach kilku wielkopolskich duchownych. Traktaty Faunteusa posiadali kanonicy: Andrzej Rychlicki, Jakub Charwiniusz, Piotr Tuszyński, Piotr Lilja, sufragan poznański Jakub Brzeźnicki i rektor poznańskiego kolegium jezuickiego Jan Konarski z Pyzdr. Równą popularnością cieszyła się polemika Faunteusa *De Christi in terra Ecclesia libri III contra Antonii Sadeelis...* (Poznań 1584) z poglądami kalwińskiego ministra Sadeola, który negował boski początek organizacji kościelnej. Adrian Junga i Laurentius Artur Faunteus byli najczęściej czytowanymi polemistami katolickimi, popularność ich książek wypytała z aktualności poruszanej problematyki bliskiej wielkopolskiemu klerowi. Marcin Śmiglecki⁶⁰ jezuita związany z kolegium poznańskim zwalczał poglądy Fausta Socyna w dziele *O bóstwie przedwiecznym Syna Bożego*, Alfons Pisanus⁶¹ jezuita poznański i kaliski, wykształcony i wytrawny polemista wynalazł 113 błędów w pismach różnych reformatorów i zwalczał je kolejno w dziele *Confutatio brevis centum et tredecim errorum apud sectarios nostri saeculi...* (Poznań 1587), ubolewając, że niedbaństwo kleru i brak wiary doprowadziły do herezji. Czytywane były prace opata cystersów z Przemętu Stanisława Ostrowskiego, zwłaszcza wśród zakonników tego zgromadze-

⁵⁹ L. Piechnik, *Działalność jezuitów na polu szkolnictwa w Poznaniu w XVI wieku*, „Nasza Przeszłość”, R.30 : 1969; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, Kraków 1905, T.4, s.68.

⁶⁰ K. Drzymala, *Polemika ks. M. Śmigleckiego z innowiercami o powołanie ministrów*, „Nasza Przeszłość”, 1959, T.9.

⁶¹ C. Biernacki, *Jezuici w Kaliszu (1581-1773). Szkic historyczny*, W: *Biblioteka Warszawska*, 1857, T.4, s.420-421.

nia. Do autorów związanych z Wielkopolską należy również Hieronim Powodowski⁶², kanonik gnieźnieński i poznański, teolog, którego *Wędzidło na sprosne błędy a bluźnierstwa nowych arianów* (Poznań 1583) było przypuszczalnie często stosowanym orężem, co można wnosić z ilości właścicieli (Posiadali tę pracę kanonik gnieźnieński Jaku Charwiniusz, Stanisław Kiszewski opat lubiński, Marcin syn Andrzeja z Łodzi wikariusz w Wągrowcu, Jakub Brzeźnicki, Stanisław Karnkowski, Stanisław Szedziński, Jan Scurlicius pleban w Parkowie).

Księgozbiory XVI-wiecznego kleru wielkopolskiego odzwierciedlają również wielkie toczące się wówczas polemiki ogólnopolskie, zawierają bowiem dzieła najwybitniejszych ówczesnych polskich ideologów katolickich, do których należy Stanisław Hozjusz, Jakub Wujek i Piotr Skarga⁶³. Z dzieł polemicznych Hozjusza⁶⁴ wymienić można często czytane *Confessio fidei catholicae* (Kraków 1553), dzieło zawierające wykład wiary katolickiej, mające stawić opór szerzącej się herezji. Nierównie bardziej gwałtownie i w sposób nieprzejednany wystąpił Hozjusz przeciwko Vergeriusowi w dziele zwróconym do króla *De expresse Dei verbo*, gdzie potępia również ośrodek pińczowski, skupiający ruch reformatorski w Małopolsce. Polemiczne dzieła Hozjusza posiadali kanonik gnieźnieński Charwiniusz, Benedykt Herbest, kapelan poznański Wojciech, sufragan gnieźnieński Sebastian Żydowski, pleban Fabian z Krobi, Wojciech pleban w Ostrowie. Sporom o Trójcę św. poświęcił Hozjusz pracę *Iudicium et censura de adoranda trinitate*. Traktat ten był w posiadaniu Benedykta Herbesta. Działalność pisarska Jakuba Wujka⁶⁵ skierowana przeciwko reformacji jest reprezentowana w księgozbiorach wielkopolskiego duchowieństwa pracą *Brevis augustissimi ac summae venerandi sacrosancte missae sacrificii...* (Kolonia 1577). Autor występuje przeciwko Stankarowi w obronie mszy, broni jej argumentami z Pisma św., z dzieł ojców kościoła, liturgii. Stara się również przekonać przeciwników o istnieniu czystości, w dziele *Czystość, to jest zdrowa a gruntowna nauka o modlitwach, o mszach, o jałmużnach...* (Poznań 1579). Traktat ten był w posiadaniu proboszcza w Sławsku Jana Gembickiego. Z polemicznych pism Skargi w księgozbiorach ówczesnego kleru znajduje się dzieło *Pro Sacratissima Eucharistia contra haeresim Zwinglianam* (Wilno 1576?) skierowane przeciwko A.Wolanowi, który przeczy słowom Chrystusa i walczy z tradycją kościoła. Jezuita, dyplomata legat papieski za Batorego, Antoni Possevinus, walczy z poglądami Erazma z Rotterdamu, widząc w nim przodka całego ruchu reformacyjnego, szydzi z błędów jego wydania Nowego Testamentu w traktacie *Iudicium de confessione...* (Poznań 1558). Possevinus zwalcza również Dawida Chytraeusa, teologa rostockiego, organizatora luteranizmu w Austrii i zwolennika porozumienia z kościołem wschodnim, w dziełku

⁶² A.Glinka, *Hieronim Powodowski, teolog, polemista XVI w.*, „Nasza Przeszłość”, 1961, T.13.

⁶³ T.Grabowski, *Ks. Skarga na tle katolickiej literatury religijnej w Polsce wieku XVI*, Kraków 1913.

⁶⁴ W.Michalski, *Hozjusz i reformacja w Polsce w latach 1551-1558 na podstawie jego własnej korespondencji dotąd opublikowanej*, W: *Przegląd Kościelny*, 1906/1907.

⁶⁵ M.Czapska, *Polemika religijna pierwszego okresu Reformacji w Polsce*, W: *Reformacja w Polsce*, 1928, s.41,43-44,50.

Notae divini verbi adversus responsum Davidis Chytraci (Poznań 1586). Na uwagę zasługuje również praca Marcina Kromera skierowana przeciwko poglądom Orzechowskiego na kwestię celibatu duchowieństwa, następnie *Apologia* Wojciecha Nowopółczyka⁶⁶ (Novicampianus), profesora Uniwersytetu Krakowskiego i nauczyciela Jana Zygmunta Zapolyi w Kołozwarze. Przyczyn herezji szuka autor w zachłanności kleru, głosi nietolerancję i przymus religijny. Należy również przetoczyć dzieło Stanisława Bylińskiego, kanonika przemyskiego, który w formie dialogu ze zwolennikami nauki Lutra manifestuje swoje niewzruszalne katolickie poglądy - *Defensio Ecelesiae adversus Laurentium corvinum Lutheranae haeresos sectatorem editum* (Kraków 1531). Zwraca uwagę księgozbiór kanonika gnieźnieńskiego Jakuba Charwiniusza, w którym znajdowały się traktaty polemiczne prawie wszystkich wymienionych wyżej teologów. Dzieła treści kontryformacyjnej licznie nagromadzone były w księgozbiorach biskupów Adama Konarskiego i Stanisława Karnkowskiego.

Autorów obcych reprezentuje wybitny humanista i poeta z Moraw Augustyn Kasenprot, który na przełomie XV i XVI wieku przebywał w Krakowie, gdzie studiował matematykę. Jan Lubrański posiadał jego traktat polemiczny skierowany przeciwko Waldensom *Epistola contra perfidam Valdensium*. Niemieccy polemicy Wawrzyniec Surius i Jan Cochleus zwalczali poglądy Lutra⁶⁷. Surius był nawróconym „heretykiem”, kartuzem w Kolonii. Jego traktat będący w posiadaniu biskupa Stanisława Karnkowskiego jest polemiką z dziełem luteranina Jana Sleidana. Jan Cochleus⁶⁸ również porzucił swoje wolnomyślne poglądy i około roku 1522 rozpoczął gwałtowną kampanię przeciwko Lutrowi, której rezultatem było ok.200 pism polemicznych. Do protektorów Jana Cochleusa należał episkopat polski. Wymienić także należy traktat niemieckich dominikanów i inkwizytorów Jakuba Sprengera i Henryka Kramera (Institoris) *Maleus maleficarum*. Traktat ten z biegiem czasu stał się praktycznym podręcznikiem postępowania w procesach o czary⁶⁹. Największą popularność osiągnął na przełomie XV i XVI wieku, w zbiorach wielkopolskiego duchowieństwa jest spotykany również w drugiej połowie XVI wieku. Powyższy przegląd pism polemicznych zawartych wśród książek duchowieństwa wykazuje wyłącznie druki kontryformacyjne, z których najbardziej popularne były polemiki jezuitów poznańskich.

Historia

„Znajomość przeszłości oraz spraw jakie rozegrały się wewnątrz i na zewnątrz kraju, równa się cnocie i mądrzy uważają ją za mistrzynię życia”⁷⁰. Z przytoczonego

⁶⁶ K.Dobrowolski, *Studia nad kulturą naukową w Polsce do schyłku XVI stulecia*, W: *Nauka Polska*, T.13, 1933, s.39,89.

⁶⁷ T.Grabowski, *Literatura luterska w Polsce*, Poznań 1920, s.171.

⁶⁸ *Allgemeine Deutsche Bibliographie*, Bd.4, s.381-384.

⁶⁹ J.F.Schulte, *Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis die Gegenwart*, Stuttgart 1878, Bd.2, s.376-377.

⁷⁰ *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego Ks.1-2*, Warszawa 1962, *List dedykacyjny*, s. 65-66.

fragmentu *Listu dedykacyjnego* Długosza wynika, że zadaniem historii, w ówczesnym przekonaniu, obok zadań poznawczych, było dostarczanie wskazań politycznych, życiowych i moralnych. Ten pogląd rozpowszechniony również pismami innych XVI-wiecznych historyków polskich, nadawał tej dyscyplinie wiedzy wysoką rangę społeczną. Mimo to jednak na Uniwersytecie Krakowskim nie było w XVI wieku osobnego studium historii (pierwsze uniwersyteckie katedry powstały w Niemczech i we Włoszech w początkach XVI wieku), dzieła historyków starożytnych czytywano i interpretowano na wydziale sztuk. Nie da się ustalić w jakim stopniu księgozbiory wielkopolskich duchownych odzwierciedlają społeczne zainteresowanie historią ze względu na ich fragmentaryczność i niemożność pełnego zrekonstruowania. Jednak dochowane do dziś informacje o książkach treści historycznej mają znaczenie dla poznania tego problemu.

Najpełniejszy i najbogatszy zestaw dzieł historyków starożytnych greckich i rzymskich posiadał biskup Jan Lubrański. Zainteresowanie problematyką historyczną wynikało w dużym stopniu z jego studiów w słynnych ośrodkach naukowych Europy oraz było rezultatem oddziaływania sławnych renesansowych mistrzów, profesorów Rzymu, Padwy i Bolonii.

W księgozbiorach innych duchownych dzieła autorów starożytnych stanowią raczej wyjątek niż regułę. Brak dzieł z historiografii greckiej, historiografię rzymską reprezentuje Caius Silius Italicus dziełem *Punicorum libri* i Juliusz Cezar opisem wojny galijskiej i programu Pompejusza (*Commentaria*). Prace te posiadali Piotr Strzeżowski altarzysta kościoła NMP w Poznaniu, (zm.1535 r.) kanonik poznański Jakub Wodelski i sufragan poznański Jakub Brzeźnicki. W posiadaniu tych samych duchownych była apologetyczna historia świata w 7 księgach Pawła Orozjusza⁷¹. O dalszej popularności tego charakterystycznego dla średniowiecza gatunku w historiografii świadczy rozpowszechnienie XV-wiecznych kompediów pisanych również „od stworzenia świata”, należy tu wymienić *Liber chronicarum* lipskiego lekarza i humanisty Hartmanna Schedla⁷² (kronika ta osiągnęła 26 wydań w XVI wieku) oraz kronikę świata Jakuba de Bergamo (*Supplementum Chronicarum*⁷³). Inny charakter ma XII-wieczna kronika Helmolda⁷⁴, która stanowi dziś jeszcze źródło do historii Słowian połabskich i ich walki z niemieckimi najazdami, mimo, że w zamysle autora miała stawić czyny niemieckich książąt.

Historiografię renesansową reprezentują dzieła Leonarda Bruni i Flavia Biondo⁷⁵. *Decades Blonda* stanowią próbę źródłowego i krytycznego opracowania historii Italii od upadku Rzymu po rok 1440. Ze względu na metodę, Bionda można nazwać pierwszym

⁷¹ A.Potthast, *Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europaischen Mittelalters bis 1500*, 2. verb.u.verm. Aufl., Berlin 1895-1896, s.315.

⁷² *Ibidem*, s.318.

⁷³ *Ibidem*, s.340.

⁷⁴ *Ibidem*, s.352.

⁷⁵ *Ibidem*, Bd.2, s.588.

mediewistą we współczesnym znaczeniu tego słowa. W testamencie Jana Lubrańskiego pojawia się nazwisko Laeonardus Aretinus, być może chodzi tu o którąś z najbardziej popularnych prac Leonarda Bruni: *De bello Italico adversus Gothos*, przeróbki Prokopa z Cezarei, lub też *Rerum suo tempore commentarius*, która traktuje o wydarzeniach politycznych we Włoszech w latach 1378-1440, lub też najdonioślejsze dzieło tego autora *Historiarum Florentinarum libri XII*. W omawianych tu zbiorach nie znalazłam tekstów późniejszych historyków włoskich. Historii Włoch dotyczy dzieło niemieckiego XVI-wiecznego historyka Wawrzyńca Schradera. O zainteresowaniu historią krajów ościennych świadczy Antoniego Bonfiniusa *Rerum Ungaricarum decades*, zawierająca historię Węgier do roku 1495 oraz Jana Dubraviusa *Historiao regni Bohemiae*. Polska XVI-wieczna historiografia⁷⁶ reprezentowana jest nielicznymi pracami. Wymienić należy mowę Kallimacha *De bello inferendis Turcis*, która sygnalizuje ówczesne zainteresowania sprawami tureckimi oraz dzieło Marcina Kromera *Polonia sive de situ, populis, moribus et magistratibus*, która stanowi opis historyczny, geograficzny i etnograficzny Polski oraz opis jej organizacji społecznej i państwowej. Praca ta jest dopełnieniem wcześniej wydanej przez Kromera *Historii Polski*. Na *Historii* Kromera oparte jest dzieło Jana Herburt *Chronica sive historiae Polonicae compendiosa*. Na uwagę zasługuje *Epistolae illustrium virorum* edycja listów Polaków i o Polsce, zawierająca m.in. listy Kromera, Commendoniego, Reszki, Piotra Skargi, Zygmunta Augusta i innych. Wydawcą był biskup Stanisław Karnkowski. Dzieła treści historycznej były nieliczne w zbiorach wielkopolskich duchownych, posiadali je biskupi Jan Lubrański, Jakub Uchański i Stanisław Karnkowski, kanonicy Mikołaj Oleski, Jakub Charwiniusz i Leonard Walkonowski oraz Wojciech Mielniński opat w Trzemesznie.

Powyższy przegląd dzieł treści historycznej zawarty w księgozbiorach duchowieństwa nie wykazuje określonych zainteresowań ich właścicieli poza „kronikami świata”. Historiografia starożytna reprezentowana jest szczerkowo, nie można stwierdzić również popularności dzieł dotyczących współczesnej historii Polski i powszechnej.

Literatura piękna

Wielkopolscy duchowni w przeważającej większości nie interesowali się literaturą piękną. Poza biskupem Janem Lubrańskim, który gromadził poematy historyczne pisarzy starożytnych, dzieła literackie posiadali Walerian - dominikanin poznański, bakałarz św. teologii zm. w roku 1582 o nieznanym imieniu, Mikołaj z Żernik - pleban w Świątkowie, który obdarzył książkami plebana Stanisława Ozarka w roku 1594.

Są to następujące druki XV wieku - łaciński zbiór bajek średniowiecznych skompilowany przez Absteniusa, współwydany z bajkami Ezopa w przekładzie Wawrzyńca Valli. Druga książka to łacińska wersja zmagania Salomona z Marcholtem.

⁷⁶ S.Herst, *Początki historycznego widzenia rzeczywistości w nauce i w sztuce polskiego Odrodzenia*. W: *Odrodzenie w Polsce, Materiały z Sesji Naukowej PAN*, Warszawa 1956, s.374; P.Rybicki, *Odrodzenie*, W: *Historia Nauki Polskiej*, Warszawa 1970, s.73-74.

Przyczyną braku dzieł literackich w księgozbiorach duchowieństwa może być fakt przekazywania dzieł prawniczych, teologicznych, filozoficznych kapitułom, klasztorom, seminariom duchownym, stąd po książkach tych pozostał ślad choćby w postaci katalogów bibliotecznych.

Dzieła literackie mogły dostać się do rąk prywatnych, gdzie uległy zacytaniu i zniszczeniu. Przypuszczalnie jako mniej cenne mieściły się w lakonicznych zapisach testamentowych w rodzaju „i inszych ksiąg niemało”, następujących po stosunkowo szczegółowym wyliczeniu dzieł „naukowych”.

Zakończenie

Badania wykazały, że prywatne księgozbiory odnaleźć można wśród wszystkich kręgów duchowieństwa obu diecezji. Można zidentyfikować imponujące zbiory możnych i wykształconych biskupów, jak np.: biskupa poznańskiego Jan Lubrański i arcybiskupa gnieźnieńskiego Stanisław Karnkowski, ale równie znaczący jest fakt posiadania książek przez około 80. duchownych należących do kleru parafialnego obu diecezji. Książki te po śmierci właścicieli trafiały do kościołów, gdzie ich późniejszy los był bardzo różny: niekiedy trafiały w prywatne ręce, niekiedy ulegały zniszczeniu lub rozproszeniu, stąd tak trudno odnaleźć je w katalogach bibliotecznych. Sądę, że zdobyte informacje dotyczą więc niewielkiej części tych zbiorów.

Grabieżom i dewastacji ulegały też biblioteki klasztorne, stąd trudności w rekonstrukcji ich księgozbiorów. XVI-wieczne kolekcjonerstwo prywatne, tak bogate wśród wielkopolskiego duchowieństwa, jest sugestywnym potwierdzeniem rozwijającej się kultury humanistycznej, renesansowych wpływów Akademii Krakowskiej i uczelni zagranicznych. Duże znaczenie miała też względna taniość książki drukowanej.

ABSTRAKTY - ABSTRACTS

Jerzy Kalażny: The library motif in literature

The library metaphor of the universe, world, or human existence in the world, has been present in fiction of different times and among different authors. One can easily trace it as early as in the writings of Jan Amos Komenský and in the literature of the 20th c. In José Luis Borges' books it is a metaphor of the alien, the alien universe and the human solitude in it. The annihilation of the library in Elias Canetti's novel *Die Blendung* is a metaphor of the world facing the inevitable doom. The peregrinations of the main characters in the library's maze in Eco's *The Name of the Rose* have their symbolic dimension as a journey in pursuit of initiation and the truth. In A. Kubin's and H. Kasack (*Die Stadt hinter dem Strom*) novels, archives, very much related to libraries, are not sources of intellectual energy but centres of power whose emanating morbid sleepiness and torpor paralyses any will of activity of people. Other forms of existence of libraries in the world are the so-called imaginary or phantom libraries represented in the works of Italo Calvino (*If on a Winter's Night a Traveler*) or S. Lem (*Biblioteka XIX wieku*). The world without books is depicted in anti-utopian novels such as A. Huxley's *The Brave New World* or R. Bradbury's *Fahrenheit 451*.

Aleksandra Ochmańska: 16th c. private book collections of the Wielkopolska region

The article is based on source materials and describes bibliophile interests of the local clergy of the 16th c. Acquisitions of books for collections depended primarily on education and the degree of affluence of their owners, but were also a manifestation of the impact of the Renaissance and the Reformation ideas on the mentality of the local clergy. The article characterises particular areas of interest in bibliophile collections of the time.

Andrzej Bendziński: The monastery libraries at Łąd - past and present

The article has been divided into four parts: the first, introductory part gives a general historical outline of the former Cistercian monastery at Łąd. The following two sections deal with the developments of the library, its holdings and the collection of the monastery library of the Capuchin friars. The last part includes a short description of the origins and the development of the library of the Seminary at Łąd from 1921 to 1997.

Jan Pyzio: Stanisław Taborowski, the unknown 19th c. violinist and composer in view of his correspondence to Paulina Wilkońska

The unknown letters of Stanisław Taborowski, nineteenth-century violinist and composer, held in the Manuscript Section of Poznań University Library are presented in the article. The letters were written in Brussels between 1854-1860 to Paulina Wilkońska, Poznań-based literary woman. From among the 146 items in the collection, there are 14 letters which have been described in the article. While attempting at establishing the origins of the letters against the background of the biographies of both writers, the author presents sections of the correspondence which contain some data on Taborowski's life. The detailed references included in the correspondence allow to reconstruct his childhood, schooldays, study years in St. Petersburg, his long musical career and the reasons of his departure to Russia where he eventually settled down, worked and created most of his works.

Katarzyna Krzak: A puzzling triptych picture in an incunabulum from the Poznań University Library collection

An attempt at an interpretation of a picture with the theme of the Madonna and Child with Saints attached to the inner part of the front board of an incunabulum from 1480.

Alicja Spaleniak: Academic library and its users. With Poznań University Library as a case example

The author presents the library and information system of the Adam Mickiewicz University in Poznań, and focuses attention on its central library - Poznań University Library and the whole structure of its external agen-